

De vele gezichten van de stad

De triomf van de stad heeft een niet te stuiten stroom publicaties op gang gebracht: de inclusieve stad, de rechtvaardige stad, de aankomststad. In de bus vallen uitnodigingen van beleidscongressen over de duurzame stad, de inclusieve stad en de veerkrachtige stad. Maar hoeveel adjectieven er ook verzonnen worden, de stad lijkt zich nooit helemaal te laten verklaren en te onthullen. Eerste deel van een serie over stedelijke ontdekkingsreizen.

STEDELIJKE ONTDEKKINGS- REIZEN

inclusieve stad gaat niet alleen over meedoen, maar vaak over duurzaamheid, vergroening, bewegen, werk en wonen. Het RIVM heeft een onderzoek laten doen naar wat professionals en burgers verstaan onder de gezonde stad. Heel veel. Voor de slimme of veerkrachtige stad geldt hetzelfde; ook deze noemers zijn containers voor van alles en nog wat.

Beschrijvend en gewenst

Soms zijn de adjectieven die aan de stad worden gehangen, beschrijvend. De natte stad wijst op de klimaatveranderingen die zich aan het voltrekken zijn, de nachtstad op de stad die nooit slaapt en de economische, sociale en culturele implicaties daarvan, de airbnb-stad over de bezettingsmacht van toeristenstromen en de daaruit voortvloeiende fricties, de krimpstad of ontgroeiende stad (*shrinking city*) over de stad die zijn bevolking ziet afnemen en daarop probeert te anticiperen. Vaak ook zijn de adjectieven voorschrijvend. De barmhartige stad is de stad die plaats inruimt voor vluchtelingen (Van Kalmhout 2015), de groene stad is de stad waarvan de bewoners hun regenwater vasthouden, tegels uit de tuin trekken en bijen een handje helpen bij het overleven.

Als we in Nederland over de stad spreken dan gaat het in feite over de (gewenste) samenleving. Alle bijvoeglijke naamwoorden die gebruikt worden voor de samenleving, worden net zo makkelijk op de stad geplakt. We hebben de inclusieve samenleving, maar ook de inclusieve stad, zo ook de veerkrachtige samenleving en de veerkrachtige stad (*resilient city*). De slimme stad (*smart city*) is ook een slimme samenleving. De lange rij adjectieven is vaak een daad van verzet tegen een tegenovergesteld perspectief. Zo zijn de warme stad en de zachte stad een verzet tegen de perspectieven die de kilte, anonimiteit en de fysieke hardheid en morele onverschilligheid en rekkelijkheid van de stad benadrukken ('Sodom en Gomorra'). De inclusieve stad is een oproep tegen het steeds exclusiever worden van de stad, waar stadsbewoners met beperkingen het nakijken hebben en jongere alleenstaanden kansloos zijn op de woningmarkt. De gelukkige stad (*happy city*) opponeert tegen de stad die in één groot verkeersinfarct is vastgelopen en op het belang wijst van een bewandelbare en fietsbare stad, met openbaar vervoer en voor alle inkomensgroepen toegankelijke publieke ruimten (Montgomery 2013).

aten we beginnen met de vaststelling dat we in Nederland allemaal stedelingen zijn geworden of dorpelingen, want in Nederland zijn stad en platteland volledig in elkaar geschoven. Er zijn auteurs die vinden dat je ten minste 1 miljoen inwoners moet hebben om in aanmerking te komen voor het etiket stad, maar in Nederland wordt elke gemeente met meer dan ongeveer 25.000 inwoners als een stad beschouwd (zie bv. Sudjic 2016). Wie weleens de Elfstedentocht heeft geschaatst, gefietst of gezwommen, valt vooral op hoe weinig stads Dokkum en Sneek zijn, en omgekeerd benadrukken veel stadswijkers dat ze 'eigenlijk net een dorp zijn'. Veel adjectieven van de stad zijn vaag en breed. Hans Boutellier schreef ooit dat de term veiligheid een semantisch sleepnet is. Alles kan erin worden meegenomen. Het is vaak onduidelijk wat er eigenlijk wel en niet onder valt. Dat geldt ook voor veel benamingen van de stad. Zo kent de *age-friendly city* acht domeinen die goed geregeld moeten zijn. De

Stedelijk adjectievenalfabet

Aantrekkelijke stad
Age-friendly city
Airbnb-stad
Arrival city
Barmhartige stad
Beklemd stad
Creatieve stad
Duurzame stad
Exclusieve stad
Fearless city
Global city
Geheime stad
Geleefde stad
Geplande stad
Gezonde stad
Grenzeloze stad
Groene stad
Happy city
Inclusieve stad
Interculturele stad
Just city
Kindvriendelijke stad
Krachtige stad
Krimpende stad
Lerende stad
Levende stad
Lieve stad
Lonely city
Megacity
Nachtstad
Natte stad
Ongedeelde stad
Ongekeerde stad
Onzichtbare stad
Patchwork city
Quasi-stad
Resilient city
Rode stad
Roze stad
Slimme stad
Slow burn city
Sociale stad
Sportieve stad
Tussenstad (*Zwischenstadt*)
Utopische stad
Verboden stad
Warme stad
Werkdadige stad
Wilde stad
World city
Zachte stad
Zorgzame stad

Aankomststad. De plek waar migranten van buiten de stad als eerste neerstrijken. Denk aan de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam of Holtenbroek in Zwolle. Journalist Doug Saunders beschreef in *Arrival city* (2011) hoe deze transitiebuurten juist als springplank voor nieuwe stedelingen kunnen functioneren, mits er voldoende in wordt geïnvesteerd.

Age-friendly stad. De stad die aardig is voor mensen op leeftijd. Ook wel seniorvriendelijke stad of leeftijdsvriendelijke stad. Een in 2007 door de WHO ontwikkeld concept. Manchester was de eerste, nu ook onder meer Den Haag, Amsterdam en Groningen. In totaal hebben 700 steden in de wereld zich eraan geëngageerd. Is een *age-friendly city* een uitkomst voor iedereen? Is het ook een kindvriendelijke stad? Publieke toiletten en brede stoepen zijn een uitkomst voor beide groepen, maar zijn ouderen ook blij met een speeltuin of *football court*? En mogen jongeren ook zitten op de bankjes?

Blauwe stad. Waterrijk dorps natuur- en woongebied ten oosten van de stad Groningen. Steden krijgen vaak een kleur als adjectief mee, denk aan de **roze stad** (steden met een prettig leefklimaat voor LHBT-gemeenschappen), de **rode stad** (met een socialistisch of communistisch stadsbestuur) leek uit te sterven, maar wethouder Rutger Groot Wassink van Amsterdam (GroenLinks) lijkt de rode stad weer nieuw leven te hebben ingeblazen. En natuurlijk de **groene stad** (publiek groen, groene daken, stadslandbouw,

van het gas af, duurzaam, circulair, *cradle-to-cradle* et cetera). Enorm in opkomst. De groene stad lijkt ook steeds meer een rode stad te zijn.

Creatieve stad. Als de stad een voorhoede van creatieve pioniers, *high bohemiens*, kan aantrekken, volgen bedrijven en werkgelegenheid vanzelf en komt de stad tot bloei. Deze theorie of ideologie van Richard Florida, *The rise of the creative class* (2002), werd in Nederland van Rotterdam tot Roermond stevig omarmd. Florida zelf wijst inmiddels op de keerzijden: de creatieve klasse vestigt zich alleen in supersteden, en echt niet in Lelystad, en drukt dan vaak de middenklasse de stad uit.

Fearless city. Grote steden moeten een voortrekkersrol spelen in het aanpakken van de problemen die nationale regeringen laten liggen. Dat is de gedachte achter *fearless cities*: een internationaal verband van progressieve steden. Het Links Pact (GroenLinks, PvdA en SP) wil dat Amsterdam zich aansluit bij deze wereldwijde beweging. Dat maakten de partijen recent bekend tijdens de publicatie van hun manifest *Amsterdam fearless city* in De Balie.

Inclusieve stad. De stad voor iedereen. Kan van alles betekenen en de meeste bijeenkomsten hierover beginnen met de vraag wat het betekent. Paraplubegrip waarin juist ook plaats is voor mensen met weinig geld, gezondheidsproblemen, een migratieachtergrond, een lichte verstandelijke beperking, met psychische

Contrast

Vaak wordt met het gebruikte adjectief een contrast gemaakt tussen aan de ene kant de rigiditeit van de geplande en de gebouwde stad en aan de andere kant de organisch gegroeide en de geleefde stad. De stenen zitten vaak de mensen in de weg. Wat op de tekentafel klopt, functioneert niet in het alledaagse leven. De vele adjectieven, zoals inclusief, zorgzaam, gezond en groen, proberen de stad weer terug te veroveren op de stedenplanners en terug te geven aan de *stedengebruikers*.

Daarmee is een adjectief ook een spiegel van de tijd. De creatieve stad lijkt inmiddels over zijn hoogtepunt te zijn. Het idee dat het verstandig is om fors in te zetten op de creatieve klasse is minder aan de orde dan voorheen. Het concept verliest ook aan onderscheidende kracht als niet alleen San Francisco en Amsterdam hun kaarten zetten op deze groep, maar ook Almere en Heerhugowaard. Bovendien, de grote animator van het begrip, Richard Florida (2002), is er zelf in zijn laatste boek *The new urban crisis* (2017) op teruggekomen. In het huidige beleid zijn de slimme stad, de duurzame stad en de inclusieve stad 'hot' en vormen die een spiegel van de thema's die we in onze tijd belangrijk vinden (Hajer & Dassen 2014).

Maakbaar

De laatste tijd wordt de stad ook weer gezien als economisch strijdtoneel; daarom duiken noties als

de ongedeelde stad en de verdeelde stad steeds vaker op. Er is meer aandacht voor geld en ongelijkheid.

Is de stad straks voorbehouden aan de *rich and wealthy*? Kunnen onze onderwijzers en verzorgenden zich nog wel vestigen in de stad? Het boek *Van wie is de stad?* van Floor Milikowski stond wekenlang in de top-tien van meest verkochte boeken in Amsterdam. De sociaal-economische dimensie komen we ook tegen in discussies over de toekomstkansen van krimpsteden als Delfzijl, Sluis en Heerlen. Amsterdam sloot een stedenband met deze steden vanuit het perspectief van de verantwoordelijke stad, dat wil zeggen een stad die zijn rijkdom, kennis en expertise wil delen met steden die minder de economische wind in de rug hebben.

De talrijke publicaties over de stad lijken zich te verzetten tegen het doemdenken over de maakbaarheid van de samenleving. In veel adjectieven zit het geloof verstopt dat de stad wél maakbaar is, een gevoel dat verdwenen lijkt te zijn als we over het nationale, Europese of mondiale schaalniveau nadenken. Het idee is misschien dat in het geval van de stad duidelijker is wie we moeten aanspreken: de burgemeester, de wethouder, de bedrijven in de stad, onze bureaus. Dat was ook de boodschap van Benjamin Barber's *Als burgemeesters zouden regeren* (2014). Op nationaal niveau verliest men zich in ideologische haarkloverijen, in de stad pakt men problemen van gezondheid, klimaatverandering, banen en immigratie pragmatisch op. De stad

problematiek, op leeftijd, zonder werk, met een gezin. Allemaal moeten ze kunnen meedoen met het stadse leven.

Lieve stad. 'Ik hoop dat het de lieve stad blijft die het is.' Het zijn woorden waarmee burgemeester Van der Laan zijn *Zomergasten*-uitzending afsloot. Eerder had hij zich op gelijke wijze uitgelaten bij AT5: Amsterdammers waren lieve mensen omdat ze naar elkaar omkijken. Hij noemde die zorgzaamheid voor elkaar het DNA van de stad. Van der Laan raakte een snaar met zijn oproep tot verbondenheid. Kort voor zijn overlijden spraken dertig Amsterdammers hem toe in een videoboodschap. Hun boodschap: wees gerust, we blijven op elkaar en de stad letten.

Ongekende stad. Toen in oktober 1992 een Boeing 747-vrachtvliegtuig van de Israëlische luchtvaartmaatschappij El Al neerstortte op de flats Groeneveen en Klein-Kruitberg in de Amsterdamse Bijlmermeer, wist de Amsterdamse administratie niet precies wie daar woonden. Onder anderen heel veel Ghanezen zonder papieren, maar hoeveel? In onze grote steden leven veel ongedocumenteerden in een survival-modus. Het is een schaduwwereld die deels overlapt met de gewone samenleving, maar zich ook deels daaraan onttrekt en daarom nauwelijks gekend is.

Rechtvaardige stad (just city). Een stad is rechtvaardig als er sprake is van democratie, gelijkwaardigheid en diversiteit. Concreter: als stadsbewoners kunnen meebeslissen bij de

planning, bewoners met een kleinere portemonnee ook een plek hebben en migranten worden ondersteund en er poreuze grenzen zijn tussen wijken om segregatie tegen te gaan. Susan Fainstein deed er onderzoek naar en concludeerde dat Amsterdam de rechtvaardigste was, vergeleken met New York of Londen.

Slimme stad. Klinkt beter als je het in het Engels zegt: *smart city*. Een stad met een stekker in het stopcontact, schreef columnist Maxim Februari. Met behulp van slimme sensoren in reclamezuilen, lantaarnpalen of stoplichten, maar ook via scholen en bibliotheken worden gegevens van burgers verzameld. Doel: de stad innovatiever, veiliger en klimaatvriendelijker maken. Er is inmiddels ook een schrikbeeld: de 150 Chinese *smart cities* die door de digitale stekker hun burgers controleren en opvoeden.

Warme stad. Titel van het proefschrift van stadssocioloog Thadeüs Muller (2002). De roddel gaat dat zijn veldonderzoek vooral bestond uit liggen in het gras van stadsparken. Wellicht nog niet zo gek. Hij heeft de warme stad betrappt. Een knikje van de buurman, een lach van een oudere vrouw in het park, een flirt bij de tramhalte. De stad is niet zo afstandelijk en anoniem als soms wordt voorgesteld. Wie goed kijkt, ziet allerlei subtiele contacten in de publieke ruimte.

maakt tastbaar dat veranderingen mogelijk zijn.

Raadsel

Een deel van de adjectieven gaat over het raadsel van de stad – dat is een historische constante. Er is altijd een onzichtbare, geheime, verborgen of ongekende stad. De stad geeft zijn geheimen nooit zomaar of helemaal prijs. Wie denkt de stad te kennen, komt vaak bedrogen uit. Wie een stad wil leren kennen, moet op ontdekkingsreis. Er is een lange traditie van stadsetnografisch onderzoek. Sociale ontdekkingsreizigers (*social explorers*) gingen in het donkere Londen van de negentiende eeuw op pad om grote delen van de stad en vooral de buurten waar de armen woonden en werkten in kaart te brengen (Brunt 1987). Tot de dag van vandaag valt in 'duistere delen' van de stad veel te ontdekken, vooral ook omdat ze door de mainstream worden gemeden. De groeiende verschillen tussen arm en rijk zorgen ook voor een nieuwe generatie sociale ontdekkingsreizigers die de *other side* van steden in beeld brengen, bijvoorbeeld Ben Judah met zijn *This is London* (2016).

Adjectieven geven richting en inzicht. Ze werpen licht op zaken die voordien niet of nauwelijks aandacht kregen. Daarom schromen we niet om aan de reeds lange rij adjectieven er nóg een viertal toe te voegen. In deze tijd dringen vier perspectieven zich op; dat van de religieuze stad, de attente stad, de superdiverse stad én de aangeharkte stad. In de

geest van eerdere sociale ontdekkingsreizigers gaan we langs verschillende Nederlandse en Belgische steden om deze perspectieven uit te werken. De lezer nodigen we uit mee te gaan op onze ontdekkingsreis en ons zo nodig een adjectief aan te reiken dat iedereen over het hoofd heeft gezien maar een zoeklicht zet op het fascinerende fenomeen stad.

Bronnen

- Barber, Benjamin R., *If mayors ruled the world. Dysfunctional nations, rising cities*. New Haven, 2013
- Barber, Benjamin, *Als burgemeesters zouden regeren*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2014
- Judah, Ben, *This is London*. Macmillan Publishers, 2016
- Brunt, Lodewijk, De angst voor Babylon. Etnografisch onderzoek in Londen 1850-1914. *Sociologisch Tijdschrift*, 14 (3), p. 437-468, 1987
- Florida, Richard, *The rise of the creative class*. New York: Basic Books, 2002
- Florida, Richard, *The new urban crisis*. New York: Basic Books, 2017
- Hajer, Maarten & Ton Dassen, *Slimme steden. De opgave voor de 21^e-eeuwse stedenbouw in beeld*. NAi010/PBL, 2014
- Kalmhout, Anton van, Vreemdelingen in een 'barmhartige' stad. Has Klerkx (red.), *Stadslucht. Beloften en paradoxen van de stad*. Valkhof Pers, 2015
- Montgomery, Charles, *Happy city. Transforming our lives through urban design*. Penguin, 2013
- Sudjic, Deyan, *The language of cities*. Penguin, 2016

Radboud Engbersen is werkzaam als expert sociaal domein bij Movisie. **Monique Kremer** is hoogleraar Actief Burgerschap en werkt bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).